

MINNA LAAKSO
etunimi.sukunimi@utu.fi

Lähteet

- GENESE, FRED 1989. Early bilingual development, one language or two? – *Journal of Child Language* 16 s. 161–179.
- KANTO, LAURA – HUTTUNEN, KERTTU – LAAKSO, MARJA-LEENA 2013: Relationship between the linguistic environment and early bilingual language development of hearing children in Deaf-parented families. – *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 18 s. 242–260.
- KANTO, LAURA, – LAAKSO, MARJA-LEENA – HUTTUNEN, KERTTU 2015: Differentiation in language and gesture use during early bilingual development of hearing children of Deaf parents. – *Bilingualism. Language and Cognition* 18 s. 769–788.
- painossa: Code-mixing by young hearing children of Deaf parents. – *Bilingualism. Language and Cognition*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1366728916000560>.
- KORTESMAA, MARKETTA – HEIMONEN, KRISTA – MERIKOSKI, HANNELE – WARMA, MAIJA-LEENA – VARPELA, VIRPI 2001: *Reynellin kielellisen kehityksen testi*. Helsinki: Psykologien Kustannus.
- LILLO-MARTIN, DIANE – DE QUADROS, RONICE M. – CHEN PICHLER, DEBORAH – FIELDSTEEL, ZOE 2014. Language choice in bimodal bilingual development. – *Frontiers in Psychology* 5 s. 153–167.
- LYYTINEN, PAULA 1999: *Varhaisen kommunikation ja kielen kehityksen arviointimenetelmä*. Jyväskylä: Niilo Mäki Instituutti & Jyväskylän yliopiston lapsitutkimuskeskus.
- PETTITO, LAURA ANN – KATERELOS, MARINA – LEVY, BRONNA – GAUNA, KRISTINE – TÉTREAULT, KARINE – FERRARO, VITTORIA 2001: Bilingual signed and spoken language acquisition from birth. Implications for the mechanisms underlying early bilingual language acquisition. – *Journal of Child Language* 28 s. 453–496.
- SCHIFF, NAOMI – VENTRY, IRA 1976: Communication problems in hearing children of deaf parents. – *Journal of Speech and Hearing Disorders* 41 s. 848–858.

Miten sanoilla toimitaan – J. L. Austinin klassikko suomeksi

J. L. Austin: *Näin tehdään sanoilla. Harvardissa 1955 pidetyt William James-luennot*. Alkuperäisteos *How to do things with words* 1962. Suomentanut Risto Koskensilta. Tampere: *niin & näin* 2016. 186 s. ISBN 978-952-7189-05-4.

Tieteellisen termistön vakiinnuttaminen Suomen oloihin on työlästä ja usein satun-

naista. Harvemmin se on yhden ihmisen työtä, ja ensi yritykset leviävät vaivoin yksittäisestä artikkelista. Kurssikirjat, klassikoiden suomennokset sekä viime aikoina myös Tieteen termipankki ovat olleet keskeisiä termistön vakiinnuttajia. Varsinkin filosofit ovat kadehdittavan perusteellisesti ryhtyneet suomentamaan kaikkein vaativimpiakin ajattelijoita Aristoteleestä

Kantiin ja Heideggeriin. Kielitieteessä termistön suomentaminen on ollut epäsystemaattisempaa.

Nyt suomennettu filosofi J. L. Austinin teos on koottu luentomuistiinpanoista. Se on yksi kolmesta sellaisesta luentosarjasta, joiden vaikutus viimeaikaiseen kielitieteeseen on ollut suurempi kuin monen valmiiksi hiotun teoksen. Muut kaksi ovat sveitsiläisen indogermanistin Ferdinand de Saussuren (2014 [1916]) *Cours de linguistique générale*, joka on suomennettu nimellä *Yleisen kielitieteen kurssi*, ja yhdysvaltalaisen sosiologin Harvey Sacksin vuosina 1964–1972 pitämät nauhoitetut luennot *Lectures in conversation*. Ne ilmestyivät litteroituina englanniksi kahtena laajana niteenä vuonna 1992 (ks. Sacks 1992), mutta tuskin niitä tullaan koskaan näkemään suomeksi. Sacksin keskeisen terminologian vakiinnuttamiseksi on kuitenkin viime vuonna suomennettu Sacksin, Schegloffin ja Jeffersonin (1974) klassikkoartikkeli *A simplest systematics for the organization of turn taking in conversation*. Suomennos ilmestyy *Virittäjän* verkkolehdessä nimellä *Keskustelun vuorottelujäsennyksen perussysteematiikka* (tulossa 2016).

Austinin luentojen vaikutus

Austinin luennot julkaistiin 1962, kaksi vuotta hänen kuolemansa jälkeen. Tekijä ei siis voinut antaa teokselle lopullista silaustaan, ja esipuheen onkin kirjoittanut julkaisun toimittaja J. O. Urmson. Tästä syystä teos on osittain viitteellinen ja vaikeaselkoinen, jopa fragmentaarinenkin. Filosofien kielinäkemykseen Austin toi totuusehtosemantiikalle täydennykseksi pragmaattisen ulottuvuuden: lauseita voi tarkastella tosina ja epätosina mutta myös siltä kannalta, mitä niillä tehdään, ovatko ne onnistuneita vai eivät. Yhdessä filosofi H. P. Grice'n kanssa, joka piti omat William James -luentonsa 1967 (ks. Grice 1989), Austin on ratkaisevasti

avartanut kielellisen merkityksen ymmärtämistä: luonnollisessa kielessä kyse on paljosta muustakin kuin loogisesta semantiikasta. Kielellä paitsi viitataan tarkoitteisiin ja esitetään tosia ja epätosia väitteitä asiointiloista myös vaikutetaan lausuman vastaanottajaan: luvataan, nimetään, pyydetään anteeksi. Lisäksi kielellä vihjataan (implikoidaan) ja edellytetään (presupponoidaan). Esimerkiksi lausuma *täällä vetää* implikoi, että puhuja uskoo täällä vetävän. Samalla se voi vihjaista, että ikkunat olisi tilkittävä tai hartiahuivi etsittävä. Lausuma *lapseni on jo koulussa* puolestaan presupponoi, että minulla on lapsi.

Austinin suppeahko teos käsittää kaksitoista 10–12-sivuista luentoa. Ensimmäisessä luennossa esitellään performatiivisen lausuman kieliopillinen muoto: kun preesensin yksikön 1. persoonan muotoinen väitelause (esim. *kävelen juuri Mikonkadulla*) on tietyn tapahtuman kuvaus, samanmuotoisen performatiiviverbin sisältävä lause (esim. *pyydän anteeksi*) on teko, samoin kuin vaikka papin edessä lausuttu *tahdon* tai vastaväittäjän lausuma *hyväksyn työn osaksi tohtorin tutkintoa*. Ero on verbeissä. Lauseilla voidaan tehdä sitovia tekoja niin arjessa kuin erilaisissa institutionaalisissa, rituaalisissa tilanteissa. Austin lähtee liikkeelle eksplisiittisistä performatiiveista, mutta käsitellyiksi tulevat myös implisiittiset performatiivit – siis sellaiset, joihin performatiivisuus on kieliopillistunut tai konventionaalistunut muulla tavoin. Niinpä esimerkiksi imperatiivi *tule tänne* vastaa eksplisiittistä performatiivia *käsken/pyydän sinua tulemaan tänne*. Yksinkertaisimmillaan primaari puheakti voi olla yksisanainen kuten *Ulos!* tai *Seis!*

Tästä nerokkaasta perusoivalluksesta kuljetaan luku luvulta kohti yhä monimutkaistuvaa kielellistä todellisuutta. Performatiiviverbejä on runsaasti, ja teoksen viimeisessä luvussa niitä ryhmitelläänkin viiteen kategoriaan. Toinen teoksessa esi-

tetty perustava oivallus on puhetoiminnon kolmiosaisuus: lokuution, lausuman pelkän sanomisen, lisäksi toteutuu illokuutio, puheen aikaan saama tietynsävyinen toiminta sekä viimein perlokuutio eli puheen vaikutus vastaanottajaan.

Kielitieteeseen puheaktit tai niiden myötä tullut pragmaattinen näkökulma on vaikuttanut dramaattisesti 1960- ja 1970-luvuilta lähtien, Levinsonin (1983) mukaan laajemmin kuin mikään muu kielenkäytön teoria. Tätä ennen kielenkäytön sosiaalinen ja interpersoonainen ulottuvuus puuttuivat keskeisistä kielitieteen suuntauksista (struktuurialismista ja sen edelleen kehittymistä) jokseenkin kokonaan. Tosin kieliopissa vanhastaan esiintyvien lausetyyppien (väite, kysymys, käsky) kuvaus muistuttaa Austinin esittämien implisiittisten performatiivien kuvausta. Samoin kannattaa muistaa saksalaisen Karl Bühlerin (1934) kolmen funktion (*Darstellungs-, Appel- ja Ausdrucksfunktion*) ympärille rakentuva kieliteoria, joka sittemmin on vaikuttanut Roman Jakobsonin kielen funktioiden kuvaukseen. Edellä esittämästäni ilmennee kuitenkin, että Austinin kuvaus tulee lähimmäs kielenkäytön moniulotteisuutta.

Austinista ja Gricesta lähteneen pragmaattisen näkökulman ekspansiivisuus näkyy hyvin kahdessa laajasti luetussa kielitieteen perusteoksessa: paitsi äsken mainitussa Levinsonin *Pragmatics*-teoksessa myös jo sitä ennen Lyonsin (1977) semantiikkaa käsittelevässä suuressa synteesissä. Vuonna 1986 perustettiin kansainvälinen pragmatiikan yhdistys International Pragmatics Association (IPrA), jonka kongressit ovat vuosi vuodelta yhä suosittumia. Nyttämmin empiirinen puhutun vuorovaikutuksen tutkimus, valankin keskusteluanalyysi, on kehittännyt kielellisen toiminnan tutkimista edelleen (esim. Drew & Couper-Kuhlen toim. 2014; Raevaara 2016), mutta se tunnustaa kuitenkin juurikseen myös Austinin. Mitään systemaattista puheaktiteo-

riaa ei Austin itse kehitellyt, vaan sellaista rakensi 1970-luvulla yhdysvaltalainen John Searle (1969). Edes termiä puheakti (*speech act*) Austin ei juuri käyttänyt vaan puhui etupäässä performatiiveista sekä lokutiivisista, illokutiivisista ja perlokutiivisista teoista, jotka, kuten edellä todettiin, ovat performatiivisen lausuman komponentteja.

Me pohjoismaiset aloittelevat lingvistikot saimme tutustua kielioppikuvauksessa käytettyyn puheaktiajatteluun eräässä 1960-luvun kesäseminaarissa, jossa generatiivisen semantiikan johtohahmo John Ross esitteli niin sanotun performatiivihypoteesin. Sen mukaan lauseen semanttinen syvärakenne olisi kuvattavissa näin: *I (hereby) V_p you (that) S*; suomeksi vastaavasti *minä (täten) V_p sinulle (että) L*. Syvärakenteessa oleva performatiiviverbi on abstraktinen eikä koskaan nouse pintarakenteeseen. Rossin oletuksen mukaan lauseen illokutiivinen sävy (*illocutionary force*) tulkittiin siis semanttiseksi eikä pragmaattiseksi. – Pragmatiikka kuokoistaa edelleen ja on johtanut moniin uudennoksiin, mutta generatiivinen semantiikka on kuihtunut pois.

Miten termejä vakiinnutetaan

Suomessa oli 1970-luvulla orastavaa yhteistyötä, ainakin jokin yhteisseminaari, filosofien ja generatiivista kielioppia harrastaneiden lingvistien kesken. Sen koommin yhteydenpitoa ei ole tainnut olla, mikä näkyy tässä esiteltävästä teoksesta. Suomentaja ei nimittäin näytä tunnevan kieli- eikä kirjallisuustieteen pragmaattista perinnettä (esim. Hakulinen & Karlsson 1979; Laitinen & Rojola 1998) eikä ole arvannut etsiä yhteyksiä lähialoihin. Tästä on sikäli onnettomia seurauksia, että suomennokseen on jäänyt runsaasti ongelmia ja epäselvyyksiä. Liian monet keskeiset termit on suomennettu epäonnistuneesti – joskus jopa vakiintuneet kansainväliset oppisanat on turhaan käännetty. (Toisin päinkin on

käynyt: käsittämättömiä ovat *adverbili* ja *hypotetikaali*.) Esimerkiksi performatiivien sanotaan olevan *läpinäkyviä* eikä eksplisiittisiä (kun niissä on yksikön 1. persoonassa oleva verbi: *lupaan tulla*), *vihjattuja* eikä implisiittisiä, *perustavia* eikä primaareja. Määrämerkitykseen vakiintunutta teknistä termiä *presuppositio* ei kannattaisi kääntää *ennakko-oletukseksi* eikä implikaatiota vaihtaa vaikeammin aukeavaksi termiksi *epäsuora seuraus*; onko implikaatioita edes mahdollista pitää sen enempää ”epäsuorina” kuin ”seurauksinakaan”? Puheaktitermi on jo niin vakiintunut, ettei sitä olisi tarvinnut kääntää *puheteoksi*.

Periaatteessa suomenkielisten vastineiden keksimisessä kansainvälisille, varsinkin englanninkielisille, termeille ei toki ole mitään vikaa. Monista latinapohjaisista termeistä on kuitenkin tullut lähes sivistyssanan kaltaisia, jolloin niiden kampeaminen suomeksi ei ole enää realistista tai ajattelua auttavaa. Tällainen on *konventionaalisen* korvaaminen uudissanalla *tapaperusteinen* – hauska keksintö, mutta liian konkreettisen aiheuttanee turhia mielikuvia. Harhaanjohtavampaa on suomentaa *context* sanalla *taustayhteys*. Kyseessä on usein pikemminkin asia- tai tilanneyhteys, jopa lauseyhteys.

Mitä Austin on sanonut ja tarkoittanut: onko illokuutioilla voima vai sävy?

Kielellisessä merkityksessä on monia dimensioita: substantiiveilla on tarkoite eli referentti sekä mieli ’sense’, lauseella propositionaalinen sisältö ja nyt sitten performatiivien mukana lausuman käyttömerkitys eli englanniksi *force*. Sanan *force* merkitys arkikielessä on ’voima’, joka mainitaan myös sanakirjoissa sen ykkösmerkityksenä. Austin on kuitenkin tarvinnut merkitystyyppien joukkoon sanan, jolla osoitetaan lausuman asemaa (statusta) lupauksena, uhkauksena, väitteenä, kehoituksena ja niin edelleen. Tällaisen käyttö-

merkityksen termiksi hän on keksinyt valita sanan *force*, jonka sanakirjavastineita ovat myös ’todellinen sisältö’ ja ’tarkka merkitys’. Sille on aiemmin yritetty vakiinnuttaa suomenkieliseksi vastineeksi arkikielistä sanaa *sävy*, jonka merkitys tulee lähelle ’tarkkaa merkitystä’. Kun suomentaja on sen sijaan käyttänyt vastineena sanaa *voima*, hän on joutunut sellaiseen outouteen, että ilmaus *qualifying illocutionary force* merkitseekin ’ilmaisuvoiman’ määrittämistä tai täsmentämistä! Merkityksistä, pragmaattisista sävyistä tässä on kyse, ei voimasta.

Aika kohtalokasta on myös suomentaa keskeinen performatiivin ominaisuus *happy* ’onnistunut’ *luontuvaksi* ja sen vastakohta *unhappy* ’onnistumaton’ *luontumattomaksi*. Tämä ratkaisu voi vaikeuttaa sen keskeisen näkökohdan ymmärtämistä, että performatiivisessa lausumassa ei ole kyse todesta ja epätodesta vaan ilmauksen onnistumisesta, joka on selvemmin toiminnallinen käsite kuin *luontumaton*.

Kustantajan vastuu

Onko Austinin klassikko käännetty kiireessä, ilman ammattitaitoista kustannustoimittajaa, vai mistä johtuu, että huolimattomuus paistaa paitsi runsaista lyönti- ja kielioppivirheistä myös lukuisista ilmeisen vääristä sananvalinnoista? Esimerkiksi *ritual* on käännetty sanalla *kaavamainen rituaalisen* sijasta. Jotkin termit taas on käännetty eri tavoin eri kohdissa. Esimerkiksi *utterance* on toisinaan *lausahdus*, toisinaan taas *lausuma*. *Act* on käännetty sekä *teoksi*, *tekemiseksi* että jopa *asiaksi*. Austinin yhden keskeisen argumentin ymmärtäminen vaikeutuu, kun *truly* on käännetty sanalla *totuudellisesti* eikä sanalla *vilpittömästi*. Performatiivilausuman onnistuneisuuden ehtonahan on sen esittäjän vilpittömyys.

Englanti paistaa läpi käännöksestä monin tavoin. Englannin geneeristä *we-*

muotoa ei pitäisi suomentaa *me*-muodolla vaan geneerisellä nollalla tai passiivilla, jotta vältetään seuraavan tyyppisiltä koomisilta kuvauksilta: ”Emme pelkästään jätä [!] käyttämättä minimaalisen fyysisen teon käsitettä – –, vaan meiltä näyttäisi puuttuvan myös sellaisten nimitysten ryhmä, joilla erotettaisiin fyysinen teko sen seurauksista” (s. 103). Monet kokonaiset virkkeet avautuvat vaikeasti, ellei lukija pysty päättämään alkutekstin mahdollista sanamuotoa. Tällaisesta otan kaksi esimerkkiä: ”Yhteen pantuna tämän joukon mielet muodostavat jonkin ’sanomisen’ sanan ’sanoa’ koko merkityksessä” (s. 88); ”Toteamus on siis altis vilpillisyyksien kompastelumuodolle” (s. 122).

Suomentajan tarkoitus on ollut kiitettävä. Hän on myös perehtynyt Austinia käsittelevään filosofiseen kirjallisuuteen huolellisesti. Itse suomennostyössä olisi kuitenkin tarvittu paitsi monipuolista kokemusta kääntämisestä myös terminologista yhteistyötä, hakeutumista naapurialojen tutkijoiden yhteyteen. Kustantaja puolestaan on vastuussa siitä, että lopputulos ei ole alkutekstin veroinen: sen pitäisi kaikesta alkutekstin vaikeudesta huolimatta olla ymmärrettävää suomea. Siihen ei ole nyt päästy.

AULI HAKULINEN
 etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- BÜHLER, KARL 1934: *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart: G. Fischer.
- DREW, PAUL – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH (toim.) 2014: *Requesting in social interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- GRICE, PAUL 1989: *Studies in the way of words*. Cambridge: Harvard University Press.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA – ROJOLA, LEA (toim.) 1998: *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 1–2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RAEVAARA, LIISA 2016: Toimintajaksojen rakenteet. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskusteluanalyysi s. 146–161*. Tampere: Vastapaino.
- ROSS, J. R. 1967: *Constraints on variables in syntax*. Julkaisematon väitöskirja. Massachusetts Institute of Technology.
- SACKS, HARVEY 1992: *Lectures on conversation 1–2*. Toimittanut Gail Jefferson. Oxford: Blackwell.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. – *Language* 50 s. 696–735.
- tulossa 2016: Keskustelun vuorovaikutusjäsenyyksen perussystematiikka. – *Virittäjä* 120 (3) verkkoliite.
- SAUSSURE, FERDINAND DE 2014 [1916]: *Yleisen kielitieteen kurssi*. Suomentanut Tommi Nuopponen. Tampere: Vastapaino.
- SEARLE, JOHN R. 1969: *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.